

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE
DOI Number: 10.53844/flsf.1128111

RÖNESANS'TA ARİSTOTELESÇİLİK

Ercan SALĞAR*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Rönesans'ta Aristotelesçilik akımlarının yeri ve öneminin ne olduğunu araştırmaktır. Yaygın görüşe göre, modern bilim ve düşünce Rönesans'ta Aristotelesçi bilim anlayışının eleştirilmesi ve yadsınmasına binaen ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu anlayışı savunanlara göre, Rönesans'ta Aristoteles felsefesinin tamamıyla ortadan kalktığı, bunun yerine Platoncu felsefenin geçtiği ve nihayetinde modern bilimin oluşumunda da Platoncu felsefenin etkin olduğu ileri sürülür. Oysa Batı literatüründe kısmen bilinen, ülkemizde ise neredeyse hiç bilinmeyen karşı teze göre, Aristoteles felsefesinin ya da Aristotelesçiliğin Rönesans ve hatta 17. yy'da dahi tamamıyla ortadan kalkmadığı, aksine evrilerek modern bilim ve düşünceye zemin hazırladığı iddia edilir. Bu bağlamda çalışmamızda, hem bu tartışmalı konuya ışık tutması hem de ikinci ekolün savları bağlamında literatüre katkı sağlaması bakımından, Rönesans'ta Aristotelesçilik konusunu ele aldık. Neticede, mevcut kaynaklar dahilinde Aristotelesçi felsefenin Rönesans ve 17. yy'da tamamıyla ortadan kalkmadığı aksine bu felsefenin Padua Üniversitesinde, metodolojik bağlamda daha da geliştirilerek, Galileo öncülüğündeki modern bilimsel yöneme zemin hazırladığı görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Rönesans, Aristoteles, Aristotelesçilik, modern bilim

ARISTOTELIANISM IN THE RENAISSANCE

ABSTRACT

The aim of this study is to research the place and importance of Aristotelian movements in the Renaissance. According to the common view, modern Science and thought emerged in the Renaissance due to the criticism and rejection of the Aristotelian conception of Science. In addition, according to those who support this understanding, it has been argued that Aristotle's philosophy completely disappeared in the Renaissance, Platonic philosophy replaced it, and finally Platonist philosophy was effective in the establishment of modern Science. However, according to the counter thesis, which is partially known in the Western literature and almost unknown in our country, it has been argued that Aristotelian philosophy or Aristotelianism did not completely disappear in the Renaissance and even in the 17th century, on the contrary, it evolved and laid the groundwork for modern Science and thought. In this context, in our study, we discussed the issue of Aristotelianism in the Renaissance in terms of both shedding light on this controversial issue and contributing to the literature in the context of the arguments of the second school. As a result, it has been seen that Aristotelian philosophy did not completely disappear in the Renaissance and 17th century, within the available sources, on the contrary, this philosophy was further developed in a methodological context at the University of Padua and laid the groundwork for the modern scientific method led by Galileo.

Key words: Renaissance, Aristotle, Aristotelianism, modern Science

---

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Konya / Türkiye
E-posta: ercan.salgar@selcuk.edu.tr ORCID: 0000-0002-4452-6413

Makalenin geliş tarihi: 08.06.2022
Makalenin kabul tarihi: 13.10.2022

Submission Date: 08 June 2022
Approval Date: 13 October 2022

Giriş

Bütün zamanların en büyük filozoflarından birisi, şüphesiz Aristoteles olmuştur. Muhtemelen düşünce tarihi içerisinde felsefi ve bilimsel etkileri bakımından yalnız hocası Platon, ona rakip olabilir. Olağanüstü bir üretkenliğe sahip olan Aristoteles, yaşamı boyunca başta mantık olmak üzere, biyoloji, fizik, metafizik, astronomi, etik, politika ve poetika olmak üzere birçok araştırma alanı ile ilgilendi ve bunları dizgesel, kapsamlı ve açıklayıcı bir şekilde sundu. Aristoteles'in söz konusu alanlara ilişkin teorileri, kendinden sonraki birçok düşünür ve akıma bir yol gösterdiği gibi bir tartışma zemini de yaratarak, yeni fikirlerin ortaya çıkmasına vesile oldu. Bu nedenle Aristoteles felsefesi, kendisinden sonra Geç Antik Çağ'da, Orta çağ İslam ve Hristiyan kültürlerinde, Rönesans'ta ve hatta günümüzde belirli alanlarda (metafizik, etik, politika) hep başvurulan bir otorite olmuştur.

Aristoteles'ten sonra, felsefesinin önemli ve değerli görülmesi, akabinde takipçilerinin bu felsefeyle ilgilenmelerine, bu felsefeyi açıklığa kavuşturma isteğine ve bir şekilde bu felsefeden istifade etme eğilimlerine dönüşür. Nitekim Aristoteles takipçilerinin, Aristoteles eserlerini yorumlaması ve bunların süreç içerisinde dikkate alınması, "Aristotelesçi" ve "Aristotelesçilik" gibi kavramların ortaya çıkmasına yol açar. Buna göre, Aristotelesçilerin Aristoteles yorumları, felsefe tarihinde salt bir Aristoteles'in yanında ayrı bir Aristotelesçilik akımını da ortaya çıkarır. Bu Aristotelesçi akımlar, Geç Antikçağ'dan 17. yy'a kadar hem Aristoteles felsefesinin taşıyıcısı hem de geliştiricisi olurlar. Fakat bu bağlamda en temel tartışma konularından birisi de Rönesans'ta Aristotelesçiliğin durumunun ne olduğudur. Bu tartışmayı önemli ve değerli kılan daha temel husus ise, modern bilim ve düşüncenin oluşumunda Aristotelesçi felsefenin yeri ve öneminin ne olduğudur.

Bu doğrultuda 20. yüzyılın başlarında E. Burt ile başlayan ve A. Koyre ile de olgun formuna ulaşan sava göre, Rönesans'ta Aristoteles felsefesinin tamamıyla ortadan kalktığı, bunun yerine Platoncu felsefenin geçtiği ve nihayetinde modern bilimin oluşumunda da Platoncu felsefenin etkin olduğu ileri sürülür.¹ Bu anlayış, bir anlamda modern bilim ve felsefenin, Rönesans ve 17.yy'larda Aristotelesçi felsefenin eleştirilmesi ve tamamıyla yadsınmasına binaen ortaya çıktığını savunur. Nitekim bu düşünürler açısından böylelikle de Yeniçağ bilimi ortaya çıkmıştır. Koyre'nin olgunlaştırdığı bu görüşler, daha

---

¹ A. Koyre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000. 44. Ayrıca bkz. John Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, çev. Selim Değirmenci, İstanbul: Küre Yayınları, 2008, 9-10.

sonradan ünlü takipçisi T.S. Kuhn tarafından da benimsenerek, uluslararası düzeyde daha popüler hale getirilir.

Buna karşın, Amerikalı düşünür John H. Randall, 1940 yılında kaleme aldığı “The Development of Scientific Method in the School of Padua” (Padua Okulunda Bilimsel Yöntemin Gelişimi) adlı makalesinde Aristoteles felsefesinin ya da Aristotelesçiliğin Rönesans ve hatta 17. yy’da dahi tamamıyla ortadan kalkmadığını, aksine bu felsefenin metodolojik bağlamda Padua okulunda daha da geliştirildiğini ve böylelikle evrilerek modern bilim ve düşünceye zemin hazırladığını öne sürer.² Randall’ın ilk kez gündeme getirdiği bu sav, 1970-1980’li yıllar arasında seçkin tarihçiler, Charles Schmitt ve E. Grant tarafından da ele alınarak pekiştirilip, savunulmuştur.

Ne var ki Koyre ve takipçilerinin ileri sürmüş oldukları sav hem Batı literatüründe hem de ülkemizde yeterince bilinmekte ve kabul görmektedir. Oysa Randall ve Schmitt’in öncülüğünü yaptığı ikinci görüşler ise özellikle de ülkemizde neredeyse hiç bilinmemektedir. Bunun nedenleri ayrı bir tartışma konusu olurken, konumuzun amacı da ima edilmiş oldu. Buna göre çalışmamızın temel amacı, Türk literatürüne katkı sağlaması bakımından ikinci görüşler bağlamında, Rönesans sürecinde Aristotelesçiliğin yeri ve öneminin ne olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca bununla birlikte bir özel amaç da literatürde modern bilimin oluşumunda Aristotelesçi geleneğin ne derecede katkısının olup-olmadığını açığa çıkarmak olmuştur.

Bu maksatla çalışmamızın sağlam ve güvenilir temellere oturması için öncelikle “Aristotelesçi” ve “Aristotelesçilik” gibi kavramların anlam sınırlarını belirlemeye çalıştık. Çünkü metinde görüleceği üzere, özellikle de Rönesans sürecinde kimin Aristotelesçi olduğu ya da kimlerin Aristotelesçi akıma dahil olduğu gibi hususlar tartışma konusu olacaktır. Dolayısıyla çalışmamızda ilk etapta bu kavramların anlamlarını açık bir şekilde ortaya koymak ana hedef olmuştur. Bunun için de öncelikle tarihsel olarak, Rönesans öncesinde Aristotelesçiler ve Aristotelesçilik gibi akımların kimler ve neler olduğu betimsel bir şekilde ortaya konulmuş daha sonra bunların benzer ve farklı yönleri mukayese edilerek, söz konusu terimlerin anlamları belirlenmeye çalışıldı. Sonraki bölümlerde ise bu tanımlarla birlikte Rönesans’ta ve özellikle

---

² John, H. Randall, “The Development of Scientific Method In the School of Padua”, *Journal of the History of Ideas*, Apr., 1940, Vol. 1, No. 2, 177-206, Charles B. Schmitt, “Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism”, *History of Science*, Vol 11, Issue 3, 1973, 159-193, E. Grant, “Ways To Interpret The Terms Aristotelian And Aristotelianism In Medieval And Renaissance Natural Philosophy”, *History of Science*, Vol 25, Issue 4, 1987, 335-358.

de Padua Üniversitesinde ortaya çıkan Aristotelesçiler ve Aristotelesçilik akımları ele alındı.

Rönesans Öncesi Aristotelesçilik

Aristoteles yaşamı boyunca başta mantık olmak üzere, biyoloji, fizik, metafizik, Astronomi, etik, politika, poetika olmak üzere birçok araştırma alanı ile ilgilendi ve kapsamlı bir felsefe ortaya koydu.³ Onun felsefesini dizgesel bir şekilde sunmasının yansira anlaşılır, açıklayıcı, eğitici ve öğretici bir şekilde ortaya koyması felsefe tarihi içerisinde onu, rakiplerine nazaran hep üstün kılmıştır. Bu nedenle Aristoteles felsefesi, kendisinden sonra Geç Antik Çağ'da, Orta çağ İslam ve Hristiyan kültürlerinde ve Rönesans'ta hep başvurulan (yararlanılması gereken) bir otorite olmuştur.⁴

Aristoteles'ten sonra felsefesinin önemli ve değerli görülmesi, akabinde takipçilerinin bu felsefeyle ilgilenmelerine, bu felsefeyi açıklığa kavuşturmak isteğine ve bir şekilde bu felsefeden istifade etme eğilimlerine dönüşür. Nitekim Aristoteles takipçilerinin, Aristoteles eserlerini yorumlaması ve bunların süreç içerisinde dikkate alınması, Aristotelesçi ve Aristotelesçilik gibi kavramların ortaya çıkmasına yol açar.

4

Bu çerçevede ilk Aristotelesçilerin, Aristoteles'in ölümünden sonra onun kurduğu okul olan Lise'de (Lyceum'da) ortaya çıktığı söylenebilir. Aristoteles 323 yılında Lise'yi terk ettikten sonra, okulun başına parlak öğrencisi, Theophrastus (M.Ö. 371-287) geçer. Yaklaşık otuz altı yıl Lyceum'un başında bulunan Theophrastus, bazı metafiziksel hususlarda hocasını eleştirmiş olsa da genel hatlarıyla hocasının felsefe anlayışını benimsemiş ve bu doğrultuda verimli çalışmalar yürütmüştür.⁵ Theophrastus'tan sonra, Lise'nin başına birçok yönetici (Lampsacuslu Strato, Troaslı Lyco, Ceoslu Aristo, Critolaus, Tyreli Diodorus, Erymneus, Rodoslu Andronicus, Alexander of Aphrodisias) geçer ve Aristoteles felsefesi ekseninde çalışmalar yürütülür.

Bu süreçte Aristoteles felsefesi, lise sınırları içerisinde kalır ve çok fazla tanınmaz. Ne var ki bu durum, M.Ö.1. yy'a doğru değişir. Lisenin son yöneticilerinden olan Rodoslu Andronicus'un (M.Ö.58), Aristoteles külliyatını tasnif ve tashih edip sunmasından sonra Aristotelesçi felsefeye belirli düzeyde

³ Detaylı bilgi için bkz. David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011, 26-vd.

⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi Cilt 3 (Aristoteles)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, 34-35.

⁵ Ayrıca bkz. Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, İstanbul: YKY, 2020, 224-230.

bir ilgi artar. Böylelikle Aristoteles'in eserlerine yönelik ilk şerh (yorumlama) çalışmalarının tohumları atılır. Günümüze ulaşan en eski Aristoteles şerhleri Afrodisiaslı İskender'e (Alexander of Aphrodisias, yaklaşık M.S. I-II. yy) aittir. İskender, Aristoteles'in başta *Metafizik*, *Ruh Üzerine*, *I. Analitikler*, *Topikler* ve *Sofistik Delillerin Çürütülmesi* olmak üzere birçok eseri üzerine yorumlar yazar.⁶

İskender'in Aristoteles'in eserlerini yorumlamasının temel gayesi, bunları açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya koymanın yanında, onun gerçek düşüncelerini ortaya çıkarma gayesinden ibaretti.⁷ İskender'in Aristoteles felsefesine yönelik bu tutumu, daha sonradan ona, "Aristoteles'in en otantik yorumcusu" unvanını kazandıracaktır.⁸ Çünkü görüleceği üzere, İskender'den sonraki birçok yorumcunun amacı, Aristoteles'in fikirlerini olduğu gibi korumak ve aktarmak değil de Aristoteles ile Platon arasında uzlaşma bulmak ve bu iki filozofu tek felsefi bakış açısı içerisinde sunmak olacaktır.⁹ İskender'in yorumlarıyla birlikte artık felsefe tarihinde salt bir Aristoteles'in yanında Aristotelesçilik akımı da başlamış olur. Hatta bu Aristotelesçilik, tarihsel süreç içerisinde Aristoteles'in kendi felsefesinden daha çok tartışılır bir hale gelir. Bu tartışmalar, özellikle Rönesans'ta Aristotelesçiler arasında İskender'i savunanalar ve savunmayanlar olarak da kendini gösterecektir.¹⁰

İskender'den sonra Aristoteles felsefesinin incelenmesi ve eserlerinin yorumlanması, Yeni Platoncu akıma geçer. Fakat Yeni Platoncular, kendilerini Platon'un takipçileri olarak gördükleri için onların Aristoteles felsefesine yaklaşımları İskender'den farklı olur. İskender Aristoteles felsefesini gerçekte olduğu gibi açıklamaya ve aydınlatmaya çalışırken Yeni Platoncular, Platoncu felsefeyi meşrulaştırmak ve gerekçelendirmek için Aristoteles'e yönelirler.¹¹ Diğer bir deyişle, Yeni Platoncuların, Aristoteles yorumları ya Platoncu felsefeyi temellendirme ya da Platon ve Aristoteles arasında bir uzlaşma sağlama gayelerinden ibaretti. Hatta onlar bir anlamda Aristoteles eserlerini, Platoncu felsefeye bir giriş niteliğinde düşünmüşlerdir. Söz gelimi, Yeni Platonculardan

---

⁶İskender hakkında detaylı bilgi için bkz. Dorothea Frede, "Alexanders of Aphrodisias", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim tarihi: Mart 12, 2022. <https://plato.stanford.edu/entries/alexander-aphrodisias/>

⁷ Andrea Falcon, "Commentators on Aristotle", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim tarihi: Nisan 11, 2022. <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/>

⁸ Falcon, "Commentators on Aristotle"

⁹ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Cilt 5, (6. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 17.

¹⁰ Ernest Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, çeviren. Ayşe Meral, İstanbul: Albaraka yayınları, 2021, 247-248.

¹¹ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Cilt 5, 17.

Porphyrrios'un (M.S. 234-305) öğrencileri için hazırlamış olduğu *Isagoge* adlı eseri Aristoteles mantığına girişı temsil eden kategorilerin bir özeti idi.¹²

Yeni Platoncuların Aristoteles yorumları, Geç Antikçağın sonuna kadar devam etti. Hatta bu süreç içerisinde Themistius (317-387), Simplicius (480-560) ve John Philoponus (490-570) gibi düşünürlerin, Aristoteles'in doğa felsefesi üzerine yazdıkları yorumlar etkileyici olmuştur. Söz konusu düşünürlerin Aristoteles'in başta *Fizik*, *Meteoroloji*, *Oluş ve Bozuluş* ve *Ruh Üzerine* olmak üzere çeşitli eserleri üzerine yorumlar yazdıkları bilinmektedir. Bu yorumlarda öne çıkan en önemli fikirlerden birisi de Aristoteles'in doğa felsefesine ilişkin bazı eksik ve kusurlarının belirtilmesiydi. Simplicius ve Philoponus, genel hatlarıyla Aristoteles'in zamanda sonsuz evren fikrinin, Ay-altı ve Ay-üstü evren ayrımlarının, hareket anlayışının ve fırlatma hareketinin eksik ve yetersiz olduğunu belirterek, bazı çözüm önerileri ileri sürmüşlerdi. İlginçtir ki bu eleştiri ve yorumların, VIII. yy'da Arapçaya ve buradan da XII. yy'da Latince'ye tercüme edilmesi, hem Aristotelesçi doğa felsefesinin sonraki seyrini belirlemede ve hem de modern doğa bilimlerinin oluşumunda etkili olacaktır.¹³

Aristoteles felsefesine yönelik bu bahsedilenler, Hristiyanlığın doğu kesiminde gerçekleşmekteydi, oysa aynı zamanlarda Batı bölgesinde durum bu kadar canlı değildi. Diğer bir deyişle, Hristiyanlığın Batı kesiminde Aristoteles felsefesine o kadar da bir ilginin olmadığı görülmektedir. Yalnızca M.S. 6. yy. dolaylarında Boethius'un Aristoteles'in mantık eserlerini (*Kategoriler*, *I. Analitikler*, *II. Analitikler*, *Topikler* ve *Sofistik Deliller*) tercüme ettiği ve bunlardan *Kategoriler* eseri üzerine yorumlar yazdığı bilinmektedir.¹⁴ Boethius sayesinde Latin Batı dünyası, Aristoteles'in mantık külliyatını tanıır. Fakat bu süreçten sonra Aristoteles Latin Batı'da 12. yy'a kadar unutulacaktır.

Buna mukabil, M.S. 8. yy'da İslam dünyasında başlayan tercüme hareketi ile hem Aristoteles felsefesi hem de Aristoteles'in yorumcularının eserleri İslam kültürüne aktarılır. Aristoteles felsefesi, İslam kültüründe Hristiyanlığa nazaran daha çok ilgi ve itibar görür. Nitekim bu doğrultuda, İslam düşüncesinde bir Aristotelesçilik (meşşai) akımının doğduğu bilinmektedir.¹⁵ "Meşşai" terimi, Arapçada Aristoteles takipçilerine atfedilen Grekçe "peripatos" sözcüğüne denk

¹² Falcon, "Commentators on Aristotle"

¹³ David C. Lindberg, *The Beginnings of Western Science*, Chigago: The University of Chigago Press, 2007, 160.

¹⁴ Betül Çotuksöken & Saffet Babür, *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2000, 104.

¹⁵ İslam literatünde Aristoteles ve felsefesinin nasıl ele alınıp, değerlendirildiğine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul: Ekin Yayınları, 1983.

düşecek şekilde, yürüyen ve gezinen anlamına tekabül eder.¹⁶ Meşşailer, arasında Kindi, Farabi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi filozoflar en bilindik ve meşhur olanlarıdır. Bu filozoflar, Aristoteles felsefesini benimsemenin yanında bu felsefeyi tanıtmayı, geliştirmeyi ve en önemlisi de İslam dini ile uzlaştırmaya çalışmayı başlıca bir misyon görmüşlerdi. Onlar bu maksatla Aristoteles eserlerini titiz bir şekilde inceleyip, bunlar üzerine yorumlar yazmışlardır.

Bu yorumlardan İbn Rüşd'e ait olanlar Aristotelesçiliğin oluşum ve gelişimi açısından önemlidir. İbn Rüşd meşşailer arasında Aristoteles felsefesine en sadık kalan filozof olduğu gibi Aristoteles'in neredeyse bütün eserlerine yorumlar yazmıştır. Bu yorumlar, kendisinden sonra İslam kültüründe pek dikkate alınmamışsa da Latin Batı'da çok yönlü bir etkiye sahip olur.¹⁷ İbn Rüşd'ün Aristoteles yorumları Latin Batı'da bir kesim tarafından Aristoteles'i anlamak için ele alınırken bir kesim tarafından da Aristoteles'in en doğru yorumcusu olarak dikkate alınır. Bu ikinci kesim, Batı'da Latin İbn Rüşdcüler olarak da anılacaklardır.

Neticede, İslam kültüründe meşşailerin çalışmalarıyla bir İslam Aristotelesçiliğinin, yani Aristoteles'i, ağırlıklı olarak İslami değerlere göre anlama ve yorumlamanın ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca böylelikle Aristoteles felsefesinin yorumuna ilişkin hatırı sayılır bir külliyat da ortaya çıkar. Aristoteles'e ilişkin bu külliyatın 12. yy'da Arapça üzerinden Latin Batı'ya aktarılması hem Aristoteles felsefesinin hem de Aristotelesçiliğin seyri açısından etkili olur. Bu noktada birçok tarihçi, İslam düşünürlerinin Batı literatürüne önemli bir katkı sağladıklarını belirtir. Ünlü bilim tarihçi A. Koyre, Arap filozofların (özellikle de İbn Sina ve İbn Rüşd'ün) Aristoteles yorumlarının Latin Batılılara Aristoteles felsefesini aktarmada ve tanıtmada büyük kolaylık sağladığını belirtir.¹⁸ Seçkin Fransız düşünür Ernest Renan ise İbn Rüşd'ün Aristoteles şerhlerinin Batı'ya aktarılmasının Aristotelesçilik adına bir dönüm noktası olduğunu ileri sürer.¹⁹

Nitekim 12. yy'da Aristoteles felsefesi ile Aristoteles yorumlarının Batı literatürüne aktarılmasıyla birlikte Aristotelesçilik farklı eksenlerde daha da çeşitlenir. Buna göre, bir tarafta Aristoteles felsefesini Hristiyan dogmalarıyla ilişkilendirerek yorumlayan Aristotelesçiler (A. Magnus ve A. Thomas)

¹⁶ Mahmut Kaya, "Meşşaiyye", *İslam Ansiklopedisi Cilt 29*, Ankara: TDV Yayınları, 2004, 393-396.

¹⁷ İbn Rüşd'ün felsefesi ve Batı'daki etkileri için bkz. Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, çeviren. Ayşe Meral, İstanbul: Albaraka yayınları, 2021.

¹⁸ A. Koyre, "Ortaçağ Felsefesinde Aristotelesçilik İle Platonculuk", *Bilim Tarihi Yazıları*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Tübitak Yayınları, 2000, 16.

¹⁹ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 154.

bulunurken diğer tarafta Aristotelesçi felsefeyi, İbn Rüşd yorumları, yani akıl ve iman ayrımı çerçevesinde benimseyen ve savunan, Latin İbn Rüşdcüler (Sigerus De Brabant ve Boethius Dacus) olur.²⁰

13. yy. dolaylarında Paris Üniversitesinde bu her iki Aristotelesçi ekol arasında hararetili tartışmaların yaşandığı görülür. Tartışmayı körükleyen temel mesele, Aristoteles'in *Fizik* adlı eserinde belirttiği, "evren, ezeli ve ebedidir", "doğada determinizm geçerlidir", "evrende boşluk yoktur" ve "Tanrı hareket etmeyen ilk hareket ettiricidir" türünden savlardan kaynaklanmaktaydı.²¹ Buna göre Thomasçılar, Aristoteles'in söz konusu savlarıyla birlikte genel felsefesinin Hristiyan dogmalarıyla uzlaştığını belirterek, İbn Rüşdcüleri yadsırlarken, İbn Rüşdcüler ise akıl ve imanın birbirinden farklı iki ayrı alan olduğunu söyleyerek, hem Aristoteles'i farklı ekseninde değerlendirmişler hem de Thomasçılarını eleştirmişlerdir. Bu tartışmaların yaşandığı esnada, yani 1277 yılında kilise devreye girerek hem Aristoteles'in birçok eserini yasaklar hem de Latin İbn Rüşdcüleri Paris Üniversitesinden tasfiye eder.²²

Aristotelesçi Kimdir, Aristotelesçilik Nedir?

Buraya kadar, tarihsel süreç içerisinde Aristoteles'ten sonra takipçilerinin ya da izleyicilerinin tutum ve davranışlarına bakılarak, Aristotelesçi kimdir ve Aristotelesçilik nedir? Türünden sorulara kabaca bir yanıt vermek mümkündür. Buna göre Aristoteles'i ya otorite olarak kabul eden ya da onun felsefesini önemli ve değerli gören dolayısıyla da Aristoteles'in eserlerini aydınlatmaya çalışan ve yorumlayan düşünürleri, "Aristotelesçi" olarak tanımlamak olanaklıdır. Bu bağlamda Aristotelesçilik de söz konusu Aristotelesçiler tarafından yorumlanan Aristoteles felsefesi olmaktadır.

Bahsedildiği üzere, Aristoteles felsefesi Aristotelesçiler tarafından dönemin koşulları bağlamında düşünürlerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre ele alınıp, yorumlanmıştı. Söz gelimi Afrodisiaslı İskender, Aristoteles'i gerçekte olduğu gibi aktarmaya çalışırken, Yeni Platoncular Platoncu felsefeyi temellendirmek için Aristoteles'in eserlerini yorumlamıştı, İslam ve Hristiyan kültürlerindeki Aristotelesçiler (Meşşailer, Thomasçılar) ise Aristoteles'i ağırlıklı olarak dini gayeler açısından yorumlamıştı. Elbette burada her düşünürü eşit derecede değerlendirmek yanlış olur. Örneğin, meşşailerin üyelerinden olan İbn Rüşd,

²⁰ Charles B. Schmitt, "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", *History of Science*, vo. 11, Issue. 3, 1973, 160.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, İstanbul: YKY, 2001.

²² Detaylı bilgi için bkz. Pierre Duhem, *Medieval Cosmology*, Edit. and Trans. by Roger Ariew, Chicago: The University of Chicago Press, 1985, 180-181.

Müslüman olmasına rağmen akranlarına nazaran Aristoteles'in özgün fikirlerine olabildiğince daha sadık kalmaya çalışmıştır.²³ Aristoteles'in eserlerini farklı gayeler doğrultusunda yorumlayan Aristotelesçiler, süreç içerisinde orijinal Aristoteles felsefesinin yanında yorumladıkları Aristoteles'in, yani Aristotelesçi akımlarının ortaya çıkmasına vesile olurlar. Diğer bir deyişle Aristotelesçilerin, Aristoteles eserlerini yorumlamaları, tarihsel süreç içerisinde bir yanda Aristoteles'i diğer yanda kendilerini takip edenler olarak iki ayrı Aristoteles felsefesinin doğmasına yol açar.

Öte yandan burada karşımıza çıkan temel sorulardan birisi de bir Aristotelesçinin Aristotelesçi sayılabilmesi için Aristoteles'in hangi fikir ya da eserine bağlı kalması gerektiğidir. Bu soruya tek bir cevap vermek olanaksızdır. Çünkü Aristoteles birçok farklı alana ilişkin fikir ve eserler ileri sürmüştü. Gerçi Aristoteles bilimler tasnifinde, pratik ve productive (üretici) bilimlerden ziyade teorik olanları ve bunlar arasında da metafiziği en önemli bilim saymıştı.²⁴ Bunun yanında Aristoteles, mantığa bilimler tasnifinde yer vermemişti, onun nazarında mantık bütün bilme faaliyetlerinin ön koşulu, yani aracıydı. Fakat belirtmek gerekir ki, Aristoteles sistemci bir filozoftu, dolayısıyla o ne kadar da metafiziği en değerli bilim olarak görmüşse de doğa felsefesi başta olmak üzere diğer bilimlerin de gerekliliğinin farkındaydı. Nitekim onun bu farkındalığı, söz konusu bilimsel disiplinler üzerine de bağımsız çalışmalar yapmasını ve eserler kaleme almasını sağlar.

Orta çağ bilim tarihçisi E. Grant, Aristoteles felsefesinin merkezini doğa felsefesi oluşturduğunu ve takipçilerinin de en çok bu alanla ilgilendiklerini esas alarak, "Aristotelesçi" kavramını bu bağlamda kullanmanın doğru olacağını söyler.²⁵ Grant'ın bu savı, bir yönüyle geçerlidir. Gerçekten de Aristotelesçiler tarafından Aristoteles'in doğa felsefesi, Geç Antik dönemden Rönesans'a kadar muhtelif yönleriyle ele alınmıştır. Hatta bu noktada Aristotelesçiler arasında Aristoteles'in *De Anima (Ruh Üzerine)* adlı eserinin bir süreklilik örneği teşkil ettiği de söylenebilir. Bu eser, Geç Antikçağ'da İskender'den, Rönesans'ta Latin İbn Rüşdcülere kadar birçok Aristotelesçi tarafından yorumlanan bir yapıt olmuştur. Hatta *De Anima* adlı eser, Aristotelesçiler arasından bir bölünme yarattığı gibi Aristotelesçilik akımının şekillenmesinde de önemli etkileri olmuştur.²⁶

²³ Bkz. Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 84-vd.

²⁴ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996, 1025b.

²⁵ Edward Grant, "Ways to Interpret the Terms Aristotelian and Aristotelianism in Medieval and Renaissance Natural Philosophy", 342.

²⁶ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 247-248.

Öte yandan Aristotelesçiliğin, sadece Aristoteles'in doğa felsefesi üzerinden seyrettiğini söylemek pek de açıklayıcı gözükmemektedir. Çünkü Tarihsel süreç içerisinde Aristotelesçilerin Aristoteles'in mantık eserlerine bir ilgi ve bağıllık gösterdikleri ve bunun da Geç Antikçağ'dan Rönesans'a kadar bir süreklilik gösterdiği bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında, Aristotelesçilerin, ustalarının eserlerini dönemin koşulları çerçevesinde ilgi ve ihtiyaçlara göre ele aldıkları söylenebilir. Böylelikle de Aristoteles'ten sonra takipçilerinin dahi Aristoteles felsefesini bütün yönleriyle ele alıp, benimsemedikleri açıktır. O halde Aristotelesçiliği bir ya da birkaç eserle sınırlamak yerine, Aristoteles'in bütün eserlerini üzerinden değerlendirmek, Aristotelesçileri ve Aristotelesçiliğin seyrini anlamak açısından önemlidir.

Rönesans'ta Aristotelesçilik

Rönesans'ta Aristotelesçilik Latin İbn Rüşdcülerin öncülüğünde İtalya'nın kuzeyinde bilhassa Padua Üniversitesinde başlar. Bu çerçevede Rönesans Aristotelesçiliğinin kaynağının Orta çağ olduğu söylenebilir; çünkü değinildiği üzere, Latin İbn Rüşdcülük, Geç Orta çağ'ın eseridir.

Orta çağda Aristotelesçilik daha çok skolastik felsefe adı altında Fransa ve İngiltere'de yaygınlık kazanmıştı. Oxford Üniversitesinde bu felsefe daha çok mantık çalışmaları ekseninde ele alınırken, Fransa'da Paris Üniversitesinde doğa felsefesi açısından ele alınmıştı.²⁷ Lakin her iki yerde de Aristotelesçilerin temel gayesi, Hristiyan dogmalarını Aristoteles felsefesi ile temellendirmeye, bir anlamda Aristoteles felsefesini Hristiyanlaştırmaya çalışmaktı. Ne var ki Paris Üniversitesinde Aristoteles felsefesine yönelik tek yaklaşımın bu olduğu söylenemez. Bahsedildiği üzere, A. Magnus ve A. Thomas gibi kiliseye bağlı düşünürler, Aristoteles'i Hristiyan öğretisi açısından değerlendirirken, İbn Rüşd'ün Batı'daki takipçileri olan Latin İbn Rüşdcüler ise Aristoteles'i dinin dışında daha seküler bir tarzda ele almaktaydılar. Nitekim Paris Üniversitesinde bu her iki Aristotelesçi akım arasında şiddetli tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Kilisenin Paris Üniversitesinde egemen olması ve Latin İbn Rüşdcülerden rahatsız olması, akabinde bu düşünürlerin baskıya uğramasına ve hatta üniversiteden tasfiye edilmesine kadar gider.²⁸

Paris Üniversitesinden tasfiye edilen Latin İbn Rüşdcüler İtalya'ya, Padua üniversitesine geçerler ve böylelikle de Rönesans Aristotelesçiliği

²⁷ Paul O. Kristeller, *Studies in Renaissance Thought and Letters*, Roma : Storia E Letteratura, 1984, 554-555.

²⁸ Duhem, *Medieval Cosmology*, ss. 180-181.

başlamış olur.²⁹ Burada merak edilen sorulardan birisi de Latin İbn Rüşdcülerin neden başka bir yere değil de İtalya'ya özellikle de Padua Üniversitesine gitmeleridir. Fransız düşünür Ernest Renan Padua Okulunun Orta çağ alışkanlıklarını sürdürdüğünü ve skolastik felsefeden tam olarak kopmadığını ve bu felsefenin karakteristik özelliklerini devam ettirdiğini ileri sürer.³⁰

Buna karşın Randall, Kristeller ve Schmitt gibi seçkin tarihçiler ise Rönesans sürecinde Padua ve Bologna gibi İtalyan üniversitelerinin Paris ve Oxford gibi üniversitelerden hem vizyon hem de misyon bakımından farklı olduğunu belirtmişlerdir.³¹ Bu anlayışa göre, İtalyan üniversiteleri, 15. yy. dolaylarında Oxford ve Paris'e göre daha seküler bir eğitim modelini benimsemişler ve bu da yöneticiler tarafından desteklenmekteydi.³² Bunun yanında, Oxford ve Paris Üniversitelerinde Aristoteles eksenli mantık ve doğa felsefesi dersleri daha ön plandayken, İtalya'da, Bologna ve Padua Üniversitelerinde ise başta tıp, hukuk ve retorik gibi disiplinler daha öncelikliydi.³³ Hatta Rönesans tarihçisi Kristeller, İtalya üniversitelerinde 15. yy öncesinde mantık ve doğa felsefesi gibi disiplinlerin olmadığını, bunların İtalya'ya daha sonradan Paris ve Oxford üzerinden geldiğini ileri sürer.³⁴

Bu noktada ikinci görüşü savunanların daha haklı olduğu söylenebilir. Çünkü Latin İbn Rüşdcüler Paris Üniversitesinden skolastik düşünürlerin baskısı nedeniyle ayrılmışlardı. Şayet Padua Üniversitesinde katı bir skolastik felsefe eğitiminin olduğu ve yöneticiler tarafından da bunun dayatıldığı kabul edilirse, Latin İbn Rüşdcülerin buraya gelmemeleri gerekirdi, lakin gelmişlerdi. O halde buradan 15. yy'da İtalyan Üniversitelerinin Oxford ve Paris üniversitelerden gerek yönetim gerekse eğitim-öğretim vizyonu açısından farklı olduğu çıkarılabilir.

Öte yandan Latin İbn Rüşdcüleri, Padua Üniversitesine yönelten en önemli sebeplerden birisi de bu üniversitenin tıp eğitimiyle ön plana çıkmasıydı.³⁵ Padua Üniversitesinde Hipokrates, Galen ve İbn Sina gibi filozofların eserleri başlıca kaynaklar olarak okutulmaktaydı. Ayrıca Padua üniversitesinde tıp alanı, doğa felsefesinin bir alt alanı olarak görüldüğü için iyi bir hekim olmak için doğrudan tıp derslerinin yanında, doğa felsefesi dersleri de gerekli görülüyordu. Bu da o zamanlarda doğa felsefesinde tek otorite olan

²⁹ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 227.

³⁰ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 227.

³¹ John H. Randall, "The Development of Scientific Method in the School of Padua" *Journal of the History of Ideas*, Vol. 1, No. 2, 1940, 179.

³² Randall, "The Development of Scientific Method in the School of Padua", 179.

³³ Randall, "The Development of Scientific Method in the School of Padua", 183.

³⁴ Kristeller, *Studies in Renaissance Thought and Letters*, 575-576.

³⁵ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 229.

Aristotelesçi doğa felsefesine bir ihtiyacı hissettiriyordu. Gerçi Aristoteles tıp alanı üzerine bağımsız bir çalışma yapmamıştı, fakat onun biyolojiye ilişkin *Parva Naturalia* adlı eserinin bazı bölümleri (*On Sense and The Sensible*) tıp ve doğa felsefesi ilişkisine değinmekteydi.³⁶ Nitekim bu eserler de Latin İbn Rüşdcüler tarafından iyi bilinmekteydi. Bunun yanında İbn Rüşdcüler Geç Orta çağ'dan beri Latin Batı'da hekimlik yönleriyle de ün salmışlardır.³⁷

Bütün bu hususlar, dönem itibariyle Latin İbn Rüşdcüleri Padua Üniversitesine yönelmek için yeterli nedenlerdi. Latin İbn Rüşdcülerin Padua Üniversitesine yerleşmeleriyle birlikte süreç içerisinde Padua'da tıp üzerine eğitim almak isteyenler aynı zamanda Aristoteles'in doğa felsefesini de öğrenirler.³⁸ Nitekim dönemin tanınmış birçok Aristotelesçisi (A. Achillini, Simone Porzio vb.) hem tıp üzerine hem de doğa felsefesi üzerine eserler yazdıkları bilinmektedir.³⁹

Elbette Aristotelesçiliğin Padua Okulu özelinde Rönesans'ta yaygınlık kazanmasına neden olan etmenler sadece entelektüel unsurlar değildir. Bunun yanında bazı dışsal etkenlerin olduğunu da belirtmek gerekir. Bunlardan birisi, tercüme yoluyla özgün ve orijinal Aristoteles külliyyatının artması, diğeri ise matbaayla birlikte tercüme edilen Aristotelesçi eserlerin kısa sürede birçok kişi ve eğitim kurumuna ulaşmasıdır.⁴⁰

Padua Üniversitesi ve Aristotelesçiliğin Evrimi

Bahsedildiği üzere, Rönesans'ta Aristotelesçilik Padua Üniversitesinde Latin İbn Rüşdcüler aracılığıyla 14.yy'ın ikinci yarısında başlar ve 17. yy'a kadar varlığını sürdürür. Latin İbn Rüşdcüleri Padua'ya çeken en önemli etken, burada tıp ve doğa felsefesi alanlarında bağımsız çalışmaların yapılmasıydı. Buna Padualı öğretmenlerin İbn Rüşdcülerin tıp bilgilerinden istifade etme gereksinimi de eklenince, İbn Rüşdcülüğün burada kısa süre içerisinde başat

³⁶ Eva del Soldato, "Natural Philosophy in Renaissance", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim Tarihi: Mart 7, 2022, <https://plato.stanford.edu/entries/Aristotelianism-Renaissance/>

³⁷ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 62.

³⁸ Randall, "The Development of Scientific Method in the School of Padua", 183, Kristeller, *Studies in Renaissance Thought And Letters*, 575-576, ayrıca Rönesans'ta tıp ve doğa felsefesi ilişkisi için bkz. Eva del Soldato, "Natural Philosophy in Renaissance",

³⁹Soldato, "Natural Philosophy in Renaissance", Erişim Tarihi: Mart 7, 2022, <https://plato.stanford.edu/entries/Aristotelianism-Renaissance/>

⁴⁰ Schmitt, "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", 160, 173; Henrich Kuhn, *Aristotelianism in the Renaissance*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim tarihi: Ağustos 16, 2021. <https://plato.stanford.edu/entries/Aristotelianism-Renaissance/>

konuma geçmesi kaçınılmaz olur. 14. yy'ın ikinci yarısından 15. yy'ın ilk yarısına kadar İbn Rüşdcülük, Padua Üniversitesinde neredeyse tek otorite olur. Diğer bir deyişle İbn Rüşdcülük, bu süreç içerisinde Padua'da Aristotelesçiliğin tek yorumcusu olur. Bu esnada Tieneli Gaetano, Paul Venice ve A. Achillini gibi seçkin İbn Rüşdcüler öne çıkar.

İbn Rüşdcülerin Aristoteles yorumları, felsefeye ve dine yönelik görüşleri, süreç içerisinde bazı düşünür ve çevrelerin tepkisine yol açar. İbn Rüşdcülere yönelik en ciddi eleştiriler, onların "ruh" hakkındaki görüşlerinden dolayı gelmiştir. İbn Rüşdcüler genel hatlarıyla bireysel ruhun ölümlü olduğunu dolayısıyla da ölümden sonra bedenini dirilişini yadsıtmaktaydılar.⁴¹ Gerçi onlar, daha sonradan ölümden sonra aklın Tanrı'ya döndüğünü söyleyerek, belirli düzeyde ölümsüzlük inancını kurtarmaya çalışmışlardı, fakat bu görüşler özellikle de Hristiyan düşünürler tarafından çok da ikna edici görülmedi.⁴² Dolayısıyla çok geçmeden İbn Rüşdcülere yönelik eleştiriler, hem Padua Üniversitesi dışından hem de içinden olmak üzere iki farklı koldan gelir.

Padua dışından eleştiri yöneltenler bilhassa Platoncular ve Hümanistler olur. M.Ficino öncülüğünde Floransada kurumsallaşan Platoncu felsefe (1469), bir açıdan Padua ve Venedik bölgesinde gelişen İbn Rüşdcü felsefeye bir tepki olarak doğar.⁴³ Ficino bu doğrultuda İbn Rüşdcülere karşı ruhun ölümsüz olduğunu gerekçelendirmek için Platoncu felsefenin argümanlarını kullanır.⁴⁴ Ne var ki Ficino ve takipçilerinin İbn Rüşdcülere yönelik eleştirileri, dönem itibarıyla çok da etkili olmaz. Çünkü Rönesans düşünürü, daha somut ve gerçekçi argümanlarla tatmin olan bir insandır. Dolayısıyla Petrarca ile başlayan hümanist düşünürlerin İbn Rüşdcülere ve bir anlamda Arap Aristotelesçilerine yönelik eleştirileri daha yıkıcı olur.⁴⁵

Petrarca Latin İbn Rüşdcüleri doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki ayrı açıdan eleştirir. Dolaylı olarak bakıldığında, Petrarca tarihsel bir kritik temelinde bütün bir Orta çağ medeniyetinin Antik Yunan'a nazaran başarısız ve

⁴¹ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 120-123.

⁴² Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 248.

⁴³ Charles B. Schmitt, "Reappraisals In Renaissance Science", *History of Science*, vol. 16. 1978, 206-207.

⁴⁴ Kristeller P. Oscar & Paul O. Kristeller, "Marsilio Ficino And The Roman Curia", *Roma Humanistica Studia In Honorem Revi Adm.* Leuven: Leuven University Press, 1985, 96.

⁴⁵ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 231, Kristeller, *Studies in Renaissance Thought And Letters*, 560-561, Marco Sgarbi, "What Does A Renaissance Aristotelian Look Like? From Petrarch To Galilei", *HOPOS, The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science*, vol. 7, no.2, 2017, 236.

karanlık olduğunu dolayısıyla İslam Medeniyetinin de ortaya koymuş olduğu bilim ve felsefe mirasının önemsiz ve değersiz olduğunu çıkarsamıştı.⁴⁶

Hatta Petrarca döneminde İbn Rüşdcüler daha çok tıp alanında ön plana çıktıkları için Petrarca da onları, bu açıdan ciddi bir şekilde eleştirmişti. Renan'ın aktardığına göre, Petrarca bir arkadaşına yazdığı mektupta, Arap tıbbının tavsiyeleriyle iyileşmek istemediğini ve hatta Arap adları taşıyan ilaçları bile kullanmak istemediğini belirtmiştir.⁴⁷ Bununla birlikte Petrarca, İbn Rüşdcülerin bireysel ruhun ölümlü olduğu hususunda da eleştirilerini esirgemeyerek, Arap zihniyetinin materyalizmi temsil ettiğini belirtmiştir.⁴⁸

Öte yandan Petrarca'nın İbn Rüşdcülere yönelik en önemli eleştirilerinden birisi de Aristoteles'i yanlış yorumladıkları iddiasıydı. Petrarca bu iddiasını, İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülerin Yunanca bilmediklerine dayandırarak onları, yorumlar üzerinden yorumlar yaptıkları için eleştirmiştir. Bu hususta Petrarca ve izleyicileri, diğer Yunan filozoflar gibi Aristoteles'in de doğru bir şekilde anlaşılması için Antik Yunanca üzerinden okunması ve değerlendirilmesi gerektiğini telkin ederler. Hatta hümanistlerin bu bağlamda, Antik Yunan literatürünü orijinal dilinden Latinceye kazandırarak, Rönesans kültürüne önemli bir hizmet sundukları da bilinmektedir.⁴⁹ Hümanistler bu doğrultuda titiz filolojik çalışmalarla Aristoteles felsefesine ilişkin birçok özgün ve orijinal eseri de gün yüzüne çıkarmışlardır.⁵⁰

Bu ifadelerden Petrarca özelinde hümanistlerin Grek Aristoteles'i değil de onun Skolastik ve Arap yorumcuları olan Aristotelesçileri eleştirdiğine dikkat çekmek gerekir.⁵¹ Petrarca şöyle der: "Aristoteles'e karşı söyleyecek sözüm yok, cahilliğime rağmen sevdiğim hakikat adına söyleyeceğim bir şey var. Ve bizim aptal Aristotelesçilerimize karşı söyleyecek çok şeyim var."⁵² Petrarca'nın Aristoteles ve Aristotelesçilere yönelik bu tutumu, daha sonradan Coluccio Salutati, Leonardo Bruni ve Lorenzo Valla gibi seçkin hümanistler tarafından da sürdürülür. Onlar da Grek dilinde okunan Aristoteles'e saygı

⁴⁶ Charles, G. Nauert, *Avrupa'da Hümanizma ve Rönesans Kültürü*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2011, 26-28.

⁴⁷ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 231.

⁴⁸ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 232.

⁴⁹ Kristeller, *Studies in Renaissance Thought And Letters*, 558-559.

⁵⁰ Kristeller, *Studies in Renaissance Thought And Letters*, 577, Schmitt, "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", 168.

⁵¹ Schmitt, "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", 168.

⁵² Aktaran, Marco Sgarbi, "What Does A Renaissance Aristotelian Look Like? 230.

duyarlarken, onun yorumcuları üzerinden okunan Aristoteles'i eleştirdikleri bilinmektedir.⁵³

Hümanistlerin Aristoteles'i orijinal metinlerden okuma telkinleri ya da özgün ve orijinal Aristoteles'e dönme çağruları, süreç içerisinde gerek Rönesans'ta gerekse Padua Üniversitesinde Aristoteles felsefesine yönelik bakış açısını dönüştürmede önemli bir rol oynar. Özellikle de bu dönüşümün Padua Üniversitesinde gerçekleşmesi, modern bilim ve felsefenin oluşumu açısından önemlidir. Renan'ın aktardığına göre, 1497 yılında Padua Üniversitesinde Aristoteles'i özgün Grekçe metinlerden okumak için bir kürsü kurulur.⁵⁴ Bu bir anlamda İbn Rüşdcülüğe, yani Arap Aristotelesçiliğine karşı Helenci olanın meydan okumasıydı.

Padua Üniversitesinde Aristoteles felsefesine yönelik bu yaklaşım ya da Aristoteles'i Yunanca metinler üzerinden okuma ve anlama girişimi, özellikle de yeni kuşak tarafından ilgiyle karşılanır.⁵⁵ Nitekim böylelikle Padua içerisinden İbn Rüşdcülüğe karşı Pompanazzi öncülüğünde İskenderci Aristotelesçiler öne çıkar. Pompanazzi Aristoteles'in bilinen ilk yorumcusu olan Afrodisiaslı İskender'i kendisine rehber edinerek, İbn Rüşdcülere meydan okur.⁵⁶ İskenderciler ve İbn Rüşdcüler arasındaki en temel anlaşmazlık noktası, ruhun ölümsüzlüğü sorunuydu. Bahsedildiği üzere, İbn Rüşdcüler bireysel ruhun ölümlü, fakat aklın ölümden sonra tanrıya döndüğünü söyleyerek bir anlamda ölümsüzlüğü savunan Aristotelesçiler olmuşlardır. Pompanazzi öncülüğündeki İskenderciler ise bu görüşü şiddetle eleştirerek, bir anlamda Aristoteles felsefesinin çarpıtıldığını belirterek, ruhun ve aklın tamamıyla ölümlü olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵⁷

16. yy'ın ikinci yarısına gelindiğinde, Padua Üniversitesinde Giacomo (Jacopo) Zabarella (1533-1589) ile birlikte Aristoteles felsefesine bakış açısı, bir anlamda Aristotelesçi akımlar çeşitlenir. Zabarella hümanist bir çevrede yetişmişti dolayısıyla da hümanistlerin fikirlerinden etkilenmişti.⁵⁸ Bahsedildiği üzere, hümanistler, Grek menşeli Aristoteles'i önemserlerken skolastik ve Arap Aristotelesçileri eleştirmiştiler ve bunu da onların, Aristoteles'i Yunancadan okumadıklarına dolayısıyla da yanlış yorumladıklarına dayandırmıştı.

⁵³ Sgarbi, "What Does A Renaissance Aristotelian Look Like? From Petrarch To Galilei", 231.

⁵⁴ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 268-269.

⁵⁵ Edward Grant, "Aristotelianism and the Longevity of the Medieval World View", *History of Science*, cilt 16, no.2, 1978, 102.

⁵⁶ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 247.

⁵⁷ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 247-vd.

⁵⁸ Heikki Mikkeli, "Giacomo Zabarella", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim tarihi: Mart 16, 2021, <https://plato.stanford.edu/entries/zabarella>

Zabarella hümanistlerin bu telkinlerini dikkate alarak hem Yunanca öğrenmiş hem de Aristoteles'i Yunanca metinler üzerinden anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır.⁵⁹

Zabarella bununla birlikte hümanistlerden farklı olarak, Aristoteles'in bilimsel yöntem anlayışı üzerinde daha çok yoğunlaşır. Padua Üniversitesinde Zabarella ile birlikte Aristotelesçilerin ilgi alanları ruh konusundan mantık ve metodoloji sorunlarına kayar. Bunun en temel sebeplerinden birisi de o dönemlerde tıp disiplini özelinde en uygun bilimsel yöntemin hangisi olduğu tartışmasıydı. Randall'ın belirttiği üzere, Galen'in tıp araştırmaları için önerdiği bilimsel yöntem anlayışı Padualı öğretmenler nazarında tartışılır. Bu tartışmalar da zamanla Aristotelesçi bilimsel yöntem anlayışının irdelenmesine yol açar. Diğer bir deyişle Padualı öğretmenler, tıp eğitimi özelinde en uygun bilimsel yöntemin hangisi olduğunu öğrenmek için önce Galen'e daha sonra Aristoteles'e, yani onun mantık ve metodolojisine başvururlar.⁶⁰

Dönem itibariyle bu tutumu sergileyenlerden birisi de Zabarella olur. Zabarella da ideal bir bilimsel yöntemin nasıl olması gerektiği hususunda Aristotelesçi felsefeye başvurur. Zabarella bu çerçevede Aristoteles'in bilimsel yöntemle ilgili olan *II. Analitikler* adlı eserini irdeler. Aristoteles söz konusu eserinde bilimsel prosedürün duyu deneyimi (tümevarım/epagoge) ile başladığını; fakat tümdengelim (syllogism) ile karakterize olduğunu ileri sürmüştü. Çünkü Aristoteles için bilimin mantığı keşif değil de kanıtlayıcı (apodeiktik) olmalıydı.⁶¹

Zabarella Aristoteles'in bu bilimsel izleğini kendine özgü bir terminolojiyle kabul eder. Buna göre, Zabarella'da Aristotelesçi tümevarım aşaması çözümlenme (resolution), tümdengelim aşaması da birleştirme (composition) olarak adlandırır.⁶² Bunun dışında Zabarella "çözümlenme" olarak adlandırdığı ilk aşamada Aristoteles'ten farklı olarak deney ve gözleme daha geniş bir yer verir.⁶³ Diğer bir deyişle, Zabarella, açıklayıcı ilkelere ulaşmak için gözlemlerden daha fazla yararlanılması gerektiğini öne sürer. Zabarella böylelikle, Aristotelesçi bilimsel izleği tersine döndürerek, tümdengelimden

⁵⁹ Schmitt, "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", s. 169, Mikkeli, *Giacomo Zabarella*, Erişim tarihi: Mart 16, 2021, <https://plato.stanford.edu/entries/zabarella>

⁶⁰ Randall, "The Development of Scientific Method in the School of Padua", 184.

⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Aristoteles, *İkinci Çözümlenmeler*, çev. Ali Houshiary, YKY, İstanbul 2005, I. Kitap.

⁶² Mikkeli, "Giacomo Zabarella", Erişim tarihi: Mart 16, 2021, <https://plato.stanford.edu/entries/zabarella>

⁶³ Randall, "The Development of Scientific Method in the School of Padua", 194.

ziyade, tümevarım aşamasına daha önem vermiş, bir anlamda kanıtlayıcı neden (reason) anlayışından keşfedici neden (cause) anlayışına geçmiştir.⁶⁴

Zabarella'nın Aristotelesçi yöntemdeki tümevarım (çözümleme) aşamasını daha ön plana çıkarması, zamanı açısından manidardır. Bilindiği üzere, Rönesans'ta coğrafi keşiflerle birlikte yeni kıtaların, bölgelerin, canlıların, bitkilerin ve madenlerin keşfedilmesi ve Kepler ve Brahe gibi astronomların teleskop aracılığıyla gökyüzüne ilişkin keşifleri, hep gözlem esaslıydı. Bütün bunların, Zaberalla gibi çağının aydınına gözleme dayalı bir yöntemin önemli ve değerli olduğu fikirlerini aşılması olağandır. Fakat ilginçtir ki, söz konusu gözlemlerin birçoğu Aristotelesçi doğa felsefesine aykırıydı. Ne var ki, Zabarella ve takipçileri için bu süreçte Aristoteles'i yaşatmanın tek yolu, onun bilimsel yönteminin deneysel ve gözlemsel yönüne vurgu yapmaktı.

Nitekim Zabarella'da bu doğrultuda diğer Aristotelesçilerin aksine Aristoteles'in mantık ve bilimsel yöneme ilişkin görüşlerini benimsemenin gerçek bir Aristotelesçi tutum olduğunu ileri sürer.⁶⁵ Zabarella, bu maksatla eserlerinde gerçek bir filozof ve Aristotelesçinin vizyon ve misyonunu yorumcu ya da sahte Aristotelesçilerden ayırmaya çalışmıştır. Ona göre, gerçek bir filozof, başkalarının otoritesinden ve sözlerinden değil, deney ve akıldan yola çıkarak, gerçeği kendi başına araştıran kişidir.⁶⁶ Zabarella'ya göre bu yöntem, aynı zamanda Aristoteles felsefesinin ana karakteridir. Dolayısıyla Aristoteles'in metinlerini okuyan ve yorumlayan gerçek bir filozof, eğer deneyimle çelişen bir olgu ile karşılaşır, onun bazı fikirlerinin yanlış olduğunu ve ondan farklı düşündüğünü açıkça kabul etmelidir.⁶⁷ Zabarella'nın temsil ettiği Aristotelesçi yorum, daha sonradan Padua Üniversitesinde Francesco Piccolomini (1523-1607) gibi düşünürler tarafından da savunulur ve sürdürülür.

Zabarella'nın ölümünden sonra Padua Üniversitesinde Aristotelesçi kürsünün başına Cesare Cremonini (1550-1631) geçer. Cremonini ne Zabarella, ne İbn Rüşdcü ne de İskenderci çizgideki Aristotelesçileri benimser, O kendine özgü bir Aristotelesçi bakış açısını izler.⁶⁸ Bahsedildiği üzere Zabarella ve takipçilerine göre, esasen Aristotelesçi olmak, Aristoteles'in yönteminin takipçisi olmak, yani gerçeği bulmanın ampirik ve rasyonel yolunun takipçisi

⁶⁴ Randall, "The Development of Scientific Method in the School of Padua", 186.

⁶⁵ Aktaran, Randall, "The Development of Scientific Method In the School of Padua", ss. 196-197.

⁶⁶ Aktaran, Randall, "The Development of Scientific Method In the School of Padua", s. 197.

⁶⁷ Sgarbi, "What Does A Renaissance Aristotelian Look Like? From Petrarch To Galilei", s. 235.

⁶⁸ Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, s. 285.

olmaktı. Oysa Cremonini'ye göre Aristotelesçi olmak, Aristoteles'in bütünüyle söz ve eserlerine sadık kalmak demektir.⁶⁹ Cremonini bu tutumunu gerçekten de pratik yaşamda sergilemiştir. Söylenene göre, Galileo Aristotelesçi evren anlayışını yadsımak için Cremonini de dahil olmak üzere Aristotelesçi öğretmenleri kendi yaptığı teleskoptan bakmasını önerir. Ne var ki Cremonini Galileo'nun bu teklifini reddetmiş ve ustasının (Aristoteles'in) sözlerine ve metinlerine sadık kalmayı daha doğru bulmuştur.⁷⁰

Bu ifadelerden Cremonini'nin Aristotelesçi felsefeye deyim yerindeyse, kör kütük bağı olduğu onun felsefesini yanlış gösterecek insanlara ve araçlara da tahammülü olmadığı çıkarılabilir. Cremonini için Aristotelesçi olmak onun eserlerini eksiksiz yorumlamak ile eşdeğerti. Fakat Cremonini Aristoteles'in eserlerini, Zabarella'nın yolundan giderek özgün Grekçe metinlerden okumayı reddetti ve Yunanca öğrenmedi. Onun nazarında Aristoteles'i bilmek için Aristoteles'in Latince tercümeleleri ve yorumcularının (İbn Rüşdcülerin Ve İskendercilerin) eserleri yeterliydi.⁷¹ Cremoninin bu Aristotelesçi olma kriterleri, döneminin koşullarına göre çok katıydı ve benimsenecek esneklikte değildi. Dolayısıyla da bu geleneksel Aristotelesçi akım Cremoninin 1631 yılında ölümüyle birlikte son bulur. Ayrıca böylelikle Padua Üniversitesinde 14. yy'ın ikinci yarısından itibaren başlayan Aristotelesçilik akımı da bitmiş olur.⁷²

Buraya kadar sadece Padua Üniversitesi özelinde kendini Aristotelesçi olarak tanımlayan çok farklı düşünür ve akımların olduğu görüldü. Bunu Rönesans geneline yaydığımız zaman Aristotelesçiliğin daha önce hiç olmadığı kadar çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.⁷³ Fakat ilginçtir ki Aristotelesçilik adıyla çeşitlenen bu akımların bazı önemli noktalarda Aristoteles'ten ayrıldıkları görülür. Rönesans tarihçisi Schmitt'in belirttiği üzere, Rönesans Aristotelesçileri Aristoteles felsefesine bağı olduklarını beyan etmişler de yine de bazı önemli ilkeler çerçevesinde ayrılmışlardı. Söz gelimi Aristotelesçiler, madde-form ilişkisi, dört element, evrenin ezeliği ve ruhun ölümlülüğü gibi hususlarda ayrılmışlardır.⁷⁴ Buna göre, bazı Aristotelesçiler evrenin zamanda sonsuz olduğunu reddederlerken, bazıları da Gök kürelerinin varlığını ve gökyüzünün değişmezliğini yadsımışlardı. Daha da

⁶⁹ Schmitt, "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", s. 160, Marco Sgarbi, "What Does A Renaissance Aristotelian Look Like?", 236.

⁷⁰ Sgarbi, "What Does A Renaissance Aristotelian Look Like? From Petrarch To Galilei", 233.

⁷¹ Schmitt, "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", 170.

⁷² Renan, *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, 287.

⁷³ Bkz. Grant, "Ways To Interpret The Terms Aristotelian And Aristotelianism In Medieval And Renaissance Natural Philosophy", 343.

⁷⁴ Schmitt, "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", 160.

ilginç olanı, kendini Aristotelesçi ilan eden Thomas White (1593-1676) adlı bir doğa filozofu, Kopernik sistemini doğru olarak kabul eder, hatta bu gerçeğe ulaşmak için bazı Aristotelesçi fikirleri kullanır.⁷⁵

Pekâlâ neden böyle bir durum ortaya çıkmıştı? E. Grant bunun gerekçesini şöyle açıklar: “Ortaçağ sürecinde Aristotelesçiler açısından ciddi tehditler yoktu, oysa Rönesans da Aristoteles felsefesine karşı ortaya çıkan yenilik ve keşifler Aristotelesçileri zor duruma sokar ve onlar da çağın koşullarına ayak uydurmak için Aristoteles’e karşı öne sürülen her türlü yenilik ve keşfi, bir şekilde sindirmeye çalışırlar.”⁷⁶

Sonuç

Aristoteles felsefesi, Aristotelesçiler aracılığıyla Rönesans ve hatta 17. yy’ın ikinci yarısına kadar mevcudiyetini bir şekilde korumayı başarmıştır. Hatta bu felsefe, sahneyi terk ederken bile sonraki kuşaklara kendi özünden bir şeyler bırakmayı ihmal etmedi. Metin içerisinde de ağırlıklı yer verdiğimiz, Amerikalı düşünür Randall, bu hususu önemseyerek modern bilimin gerçek babasının Aristoteles olduğunu söyler. “Ona göre, Rönesans metinleri ne kadar titiz bir şekilde incelenirse incelenirse, bu süreçte Aristoteles’ten en radikal kopuşların bile yine Aristotelesçi çerçeve içinde, yani Aristotelesçi metinlerin eleştirel incelenmesiyle gerçekleştiği görülür”. Benzer şekilde ünlü Rönesans tarihçisi C. Schmitt de yaptığı araştırmalarla Randall’ın görüşlerini pekiştirmiştir. Ona göre de Aristotelesçi bilim anlayışı gerek Rönesans’ta gerekse 17. yy’da bir anda ortadan kalkmamıştır. Schmitt Aristotelesçi bilimsel yöntemin özellikle de Padua Üniversitesinde geliştirilerek, dönemin modern tıpçıları tarafından ele alındığını ileri sürer. Ona göre bunun en bariz örneğini William Harvey (1578-1657) temsil eder. Harvey’in modern fizyolojiyi kurarken metodolojik açıdan beslendiği en temel kaynak Aristoteles olmuştur.⁷⁷

Tarihsel olarak bakıldığında, söz konusu düşünürlerin tezlerinin zeminini oluşturan en temel tutum, Rönesans’ta Aristoteles’e bakış açısının değişmesi, yani yeni bir Aristotelesçilik hareketinin başlamasıdır. Diğer bir deyişle, Rönesans’ta Aristoteles felsefesinin modern bilim ve düşünce açısından

⁷⁵ Grant, “Ways To Interpret The Terms Aristotelian And Aristotelianism In Medieval And Renaissance Natural Philosophy”, 350. Ayrıca bkz. E. Grant, “Aristotelianism And The Longevity of the Medieval World View”, 100-101.

⁷⁶ Grant, “Ways To Interpret The Terms Aristotelian And Aristotelianism In Medieval And Renaissance Natural Philosophy”, 341-342.

⁷⁷ Schmitt, “Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism”, 177.

önemli olmasına yol açan etken, yeni bir Aristotelesçilik hareketinin ortaya çıkmasıdır. Bu hareketin ilk tohumlarını Hümanistler atar. Petrarca öncülüğünde hümanistlerin Aristoteles'i orijinal metinlerden okuma telkinleri ya da özgün ve orijinal Aristoteles'e dönme çağruları, süreç içerisinde hem Rönesans çevresinde hem de Padua Üniversitesinde Aristoteles felsefesine yönelik bakış açısını dönüştürmede önemli bir rol oynar.

Hümanist fikirlerden etkilenerek, Padua Üniversitesinde yeni bir Aristotelesçilik akım yaratan düşünür, Zabarella olur. Zabarella'nın Aristoteles'in yöntem ekseninde Aristotelesçiliği tanımlaması ve bir Aristotelesçinin deney ve gözlemlere kesinlikle itibar etmesi gerektiğini telkin etmesi, modern bilimsel yöntem ve düşüncenin oluşması bakımından etkili olur. Elbette burada modern bilimsel yöntemin doğrudan Aristotelesçi yöntemden veya Zabarella'nın yorumlarından ortaya çıktığı iddia edilmemektedir. Aristoteles'in metodolojisinde matematik hemen hemen hiç yoktu ve kontrollü deneyler ise modern tarzda değildi. Zabarella ise deneysel yönetime ustasından daha fazla önem verse de matematik konusunda onu takip etmiştir. Oysa modern bilimsel yöntem, gözlem, matematik ve kontrollü deneylerin uygun bir şekilde uzlaştırılması ile karakterize olur.

20

Dolayısıyla burada Randall ve Schmitt gibi düşünürlerin de vurguladığı gibi belirtmek istenen husus, Zabarella ile başlatılan Aristotelesçi yöntem anlayışının eleştirisi ve yorumu, süreç içerisinde modern düşünürlere de yansiyarak, modern bilimsel yöntemin oluşmasında aracılık ettiği. Nitekim metodolojik anlamda bu Aristotelesçi olma anlayışı, Padua Üniversitesi dışında, bilhassa da Yeni Platoncu felsefeye eğilimli Telesio, Bruno ve Galileo gibi çağının önde gelen düşünürleri tarafından da önemsenir. Bu düşünürler de Aristoteles'i harfiyen ve körü körüne savunmak yerine Aristoteles'i bir hakikat araştırmacı olarak felsefi-bilimsel yöntemi açısından dikkate almayı daha doğru bulurlar.

Örneğin, modern bilimin kurucularından kabul edilen Galileo, bir anlamda Aristotelesçi bilim anlayışını eleştirdiği *İki Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* adlı eserinin birçok yerinde, tıpkı Zabarella ve takipçileri gibi dönemin Aristotelesçilerini, Aristoteles'in eserlerine körü körüne bağlı oldukları, deney ve gözleme önem vermedikleri için eleştirmiştir.⁷⁸ Galileo için de gerçek bir Aristotelesçi olmak, Aristoteles'in eserlerine körü körüne bağlı olmak değil de, deney ve gözlem esaslı yöntemini benimsemektir. Galileo böylelikle, gerçek bir Aristotelesçinin gözlem ve deneyle elde etmiş olduğu bilgilerin Aristoteles

⁷⁸ Ayrıca bkz. Galileo, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, çev. Reşit Aşçıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, 152.

felsefesine aykırı gelmesine karşın yine de benimsenmesi gerektiğini ve hatta bunu Aristoteles'in de onaylayacağını söyler.⁷⁹ Nitekim Galileo bu ifadeleriyle, bir anlamda Aristoteles'i bütünüyle yadsımadığını, aksine onun deney ve gözlem temelli bilimsel yönteminin takipçisi olduğunu ima etmektedir.

Galileo'yu bu noktadan sonra Zabarella'nın yorumladığı Aristotelesçi yöntemden ayıran en önemli husus, gözlemsel olguları niteliksel değil de niceliksel olarak ele alması, yani matematiği kullanması olur. Nitekim Galileo'nun böylelikle matematik ve deneyi birleştirerek modern bilimsel yöntemi tesis ettiği yaygın bir kanıdır.

---

⁷⁹ Galileo, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, 35,174,179.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996.
- Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, İstanbul: YKY, 2001.
- Aristoteles. *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, İstanbul: YKY, 2005.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi, Cilt 5*, (6. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi Cilt 3 (Aristoteles)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Çotuksöken, Betül & Babür, Saffet. *Ortaçağda Felsefe*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000.
- Duhem, Pierre. *Medieval Cosmology*, Edit. and Trans. by Roger Ariew, Chicago: The University of Chicago Press, 1985.
- Galileo, Galilei. *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*, çev. Reşit Aşçıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- Grant, Edward. "Aristotelianism And The Longevity Of The Medieval World View", *History of Science*, Cilt 16, no.2, 1978.
- Grant, Edward. "Ways To Interpret The Terms Aristotelian And Aristotelianism In Medieval And Renaissance Natural Philosophy", *History of Science*, Vol 25, Issue 4, 1987.
- Henry, John. *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri*, çev. Selim Değirmenci, İstanbul: Küre Yayınları, 2008.
- Kaya, Mahmut. *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul: Ekin Yayınları, 1983.
- Kaya, Mahmut. "Meşşaiyye", *İslam Ansiklopedisi Cilt 29*, Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Koyre, Alexandre. *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000.
- Koyre, Alexandre. *Bilim Tarihi Yazıları*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Tübitak Yayınları, 2000.
- Kristeller, O. Paul. *Studies in Renaissance Thought and Letters*, Roma : Storia E Letteratura, 1984.

- Kristeller P. Oscar & Paul O. Kristeller, "Marsilio Ficino And The Roman Curia", *Roma Humanistica Studia İn Honorem Revi Adm.* Leuven: Leuven University Press, 1985.
- Laertios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, İstanbul: YKY, 2020.
- Lindberg, C. David. *The Beginnings of Western Science*, Chigago: The University of Chigago Press, 2007.
- Nauert, G. Charles. *Avrupa'da Hümanizma ve Rönesans Kültürü*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2011.
- Randall, H. John. "The Development of Scientific Method In the School of Padua", *Journal of the History of Ideas*, Apr., 1940, Vol. 1, No. 2, 177-206.
- Renan, Ernest. *İbn Rüşd ve İbn Rüşdcülük*, çeviren. Ayşe Meral, İstanbul: Albaraka yayınları, 2021.
- Ross, David. *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.
- Schmitt, B. Charles. "Towards A Reassessment of Renaissance Aristotelianism", *History of Science*, Vol 11, Issue 3, 1973, 159-193.
- Schmitt, B. Charles. "Reappraisals In Renaissance Science", *History of Science*, vol. 16. 1978, 200-214.

İnternet Kaynakları

- Falcon, Andrea. "Commentators on Aristotle", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim tarihi: Nisan 11, 2022. <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/>.
- Frede, Dorothea. "Alexanders of Aphrodisias", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim tarihi: Mart 12, 2022. <https://plato.stanford.edu/entries/alexander-aphrodisias/>.
- Kuhn, Henrich. *Aristotelianism in the Renaissance*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim tarihi, Ağustos 16 2021. <https://plato.stanford.edu/entries/aristotelianism-Renaissance/>.
- Mikkeli, Heikki. "Giacomo Zabarella", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim tarihi: Mart 16. 2021, <https://plato.stanford.edu/entries/zabarella>.

RÖNESANS'TA ARİSTOTELESÇİLİK
ARISTOTELIANISM IN THE RENAISSANCE
Ercan SALĖAR

Soldato, Del Eva. "Natural Philosophy in Renaissance", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim Tarihi: Mart 7, 2022,
<https://plato.stanford.edu/entries/aristotelianism-Renaissance/>